

Prof. zw. dr hab. Adam Suchoński
ul. Słowackiego 7
45-364 Opole

Kształtowanie, rola i funkcje granic historycznych
Polski i Litwy w świetle wybranych zagranicznych
podręczników do nauczania historii.

Główne tezy

Przypomnijmy, że podręcznik jest nadal podstawowym środkiem dydaktycznym pomocnym w procesie rekonstruowania wiedzy o przeszłości dla potrzeb edukacji szkolnej.

Współczesne podręczniki to kompendium środków dydaktycznych o charakterze zróżnicowanym. Obok narracji autorskiej występują ściśle z nią związane takie elementy jak środki obrazowe, symboliczne. O ich znaczeniu świadczyć może fakt, że w niektórych krajach (np. Niemcy, Francja) wydawnictwa powołują dodatkowo recenzentów odpowiedzialnych także, za poprawne wykorzystanie tych elementów obudowy dydaktycznej podręczników.

Dokonując analizy podręczników pod kątem określonej problematyki warto pamiętać o specyfice nauczania historii w różnych krajach. Na przykład w Szwecji zdecydowany akcent położony jest na dzieje regionalne.

Natomiast w Szwajcarii autorzy książek szkolnych bardzo syntetycznie prezentują dzieje polityczne np. I wojna światowa i związane z nią działania militarne zajmują zaledwie jedną stronę. Natomiast parę stron tekstu to opis sytuacji ludności cywilnej niezależnie od przynależności do określonej strony walczącej.

Zgodnie z decyzjami Światowego Kongresu Historyków w Oslo w roku 2000, w podręcznikach historii powinno się stosować następującą gradację: dzieje narodowe, historia sąsiadów, przeszłość kontynentu i świata.

W procesie rekonstrukcji wydarzeń związanych z przeszłością wiodącą rolę odgrywają pojęcia czasu i przestrzeni historycznej. Przypomnijmy, że czas to wartość umożliwiająca identyfikację momentu zaistnienia określonego faktu w przeszłości.

Fakty i zjawiska historyczne miały miejsce nie tylko w określonym czasie, ale występowały na jakimś terenie. Dlatego ten teren powinien zostać w miarę dokładnie zlokalizowany przy pomocy mapy.

Mapy pozwalają między innymi prześledzić zmiany terytorialne jakie miały miejsce w przeszłości na określonym terenie.

Podjmując próbę uściślenia tytułowego pojęcia „granice historyczne” sięgnęliśmy między innymi do internetu. Okazało się, że brakuje definicji interesującego nas określenia. Natomiast pokazano przy pomocy szeregu map zmiany terytoriów Polski i Litwy w różnych okresach historycznych, co w pewnym stopniu przybliżyło nas do tytułowej problematyki. Najczęściej stwierdzamy, że granica to linia zamykająca pewien określony obszar. Dla naszych potrzeb przyjmujemy, że pojęciem „granica historyczna” określamy obszar na którym u zarania swoich dziejów zaczynało się kształtować terytorium określonego państwa. Może to być punkt odniesienia dla procesu związanego z ewentualnymi zmianami terytorialnymi w późniejszym okresie. Granice historyczne Polski związane są z początkami naszego państwa. Mieszko I władał obszarem obejmującym: Wielkopolskę, Kujawy, Mazowsze, Ziemię Sandomierską oraz być może wschodnią część Pomorza. Do tych obszarów odnosić będziemy określenie: „granice historyczne Polski”.

Zgodnie z celem naszych rozważań zapytajmy, jak radzą sobie z tą problematyką autorzy wybranych zagranicznych podręczników do nauczania historii?

Zacznijmy od książki szczególnej jaką w naszej ocenie jest europejski podręcznik do nauczania historii przygotowany pod patronatem Departamentu Edukacji Rady Europy przez 12 wybitnych historyków z Europy Zachodniej. Zadaniem tej publikacji jest przybliżenie do odbiorców dziejów naszego kontynentu z położeniem szczególnego nacisku na historię ludzi tu mieszkających od pradziejów, aż do czasów współczesnych.

W analizowanym podręczniku można wyraźnie dostrzec koncentracją autorów na dziejach Europy Zachodniej. Do tej tematyki dostosowany jest także bogaty zestaw map zwłaszcza rozwojowych. Nader często Polska i Litwa zaznaczone są tylko liniami granicznymi, nawet bez identyfikacji. Jeśli zaś spotykamy identyfikację to znacznie częściej dotyczy to Polski. Litwę i jej granice znajdziemy głównie w bloku zatytułowanym: „Państwa Bałtyckie”.

W podręczniku lokalizacja przestrzenna powinna znajdować odzwierciedlenie w narracji autorskiej. Ponieważ ta narracja dotyczyła głównie Europy Zachodniej, dlatego granice państw usytuowanych w centrum i na Wschodzie Europy nie były uszczegóławiane.

Analizowany podręcznik ma układ problemowy, dlatego poszczególne mapki służą jako ilustracja omawianej tematyki np. „Główne ośrodki nauki i kultury”, „Główne centra handlowe” itp.

Z punktu widzenia potrzeb dydaktycznych do usterek w omawianym podręczniku zaliczymy przedstawianie tej problematyki bez zaznaczenia na terenie jakiego państwa te ośrodki są

zlokalizowane? Kolejna usterka to brak określenia „Rzeczpospolita Obojga Narodów” i posługiwanie się nadal nawet po Unii Lubelskiej oddzielenia określeniami: „Polska”, „Litwa”. Na tym nie koniec. Przy prezentacji okresu Oświecenia w Europie znajdziemy wyłącznie Wilno, Warszawę oraz zlokalizowane w znacznej odległości od tego miasta „Łazienki”. Zaskakuje także brak informacji o rozbiorach Rzeczypospolitej. Natomiast do pozytywów zaliczamy prezentację mapki (powiązanej z narracją tekstową) informującej o granicach w Europie po roku 1918 z podkreśleniem granic państw narodowych. Zabrakło jednak nawiązania zarówno w tekście autorskim jak również w elementach jego obudowy dydaktycznej do roli granic historycznych w odniesieniu do Polski i Litwy. Natomiast początek II wojny światowej stał się okazją do przypomnienia granic historycznych Niemiec,

Sumując dotychczasowe uwagi można stwierdzić, że w analizowanym podręczniku pomimo zobowiązującego tytułu, dzieje poszczególnych państw i narodów zostały potraktowane wybiórczo, z wyraźnie preferującą dla Europy Zachodniej. Być może o takim kształcie tego opracowania zdecydował brak autorów zarówno z Polski jak również z Litwy.

(Por. *Europäisches Geschichtsbuch*, red. E. Delouche, Stuttgart 1996).

Ciekawym przykładem współczesnych rozwiązań dydaktycznych w odniesieniu do pisarstwa podręcznikowego może być opracowanie zatytułowane: „Europa. Nasza Historia 1”. Jest to w naszej ocenie udana próba podjęta przez Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne przygotowania dwustronnego (Polska, Niemcy) podręcznika historii. Oznacza to, że te same treści i elementy obudowy dydaktycznej przeznaczone są zarówno dla młodzieży polskiej jak również niemieckiej.

Oryginalnym uzupełnieniem tekstu podstawowego jest zeszyt ćwiczeń zatytułowany: „Historia w źródłach, obrazach i odwołaniach do współczesności”. Jest to przemyślany sposób realizacji jednego z głównych celów edukacji szkolnej zakładający, że historii uczymy się między innymi dlatego, aby lepiej zrozumieć współczesne problemy. Dla realizacji tego zadania autorzy nader często odwołują się do roli i funkcji granic historycznych i to nie tylko w odniesieniu do Niemiec, Polski, ale także Litwy.

W dokonywanych analizach trudno pominąć podręczniki autorów z Niemiec. Warto zaznaczyć, że w tych opracowaniach znajdziemy ciekawie przygotowane mapki rozwojowe wielce pomocne w prześledzeniu zmian terytorialnych w Europie w wyniku światowych konfliktów militarnych (por. H. Winter(i inni): „Geschichte 4 Gr., München 2007, s. 37, 112, 167).

Podobne rozwiązania znajdziemy w innych opracowaniach z tego kraju. Por. E. Hinrichs (i inni): *Wir machen Geschichte 10*. Frankfurt am Main 1997).

Przy bardzo syntetycznym ujęciu dziejów politycznych (na co zwracaliśmy uwagę wcześniej) podręczniki przygotowane przez autorów ze Szwajcarii, zawierają ciekawie

przygotowane mapki ukazujące proces zmian terytorialnych w konsekwencji obu wojen światowych. Dotyczy to również Polski i Litwy. (Por. P. Ziegler: *Zeiten, Menschen, Kulturen* 8. Zürich 1993, s. 103, 106, 107).

Podręczniki do nauczania historii z Francji należą w opinii Międzynarodowego Stowarzyszenia Dydaktyków Historii do najlepszych na świecie. Potwierdza to analiza książek szkolnych z tego kraju przeprowadzona pod kątem interesującej nas problematyki. Na przykład pokazując na dużej mapie rozkładowej nowe granice państw ukształtowane po I wojnie światowej, konfrontują te dane z informacjami dotyczącymi wcześniejszych obszarów tych państw. Dotyczy to również Polski i Litwy (Por. J. L. Kieffer, i inni: *„de 1914 à nos jours*. Paris, 2002, s. 32-33). Podobnie mapa Europy po roku 1945 została skonfrontowana z terenami, które zajmowały państwa leżące na naszym kontynencie przed II wojną Światową. Dotyczy to także Polski i Litwy (por. s. 168-169).

Przykłady podobnych rozwiązań znajdziemy także w innych opracowaniach z tego kraju, na przykład: R. Frank (i inni): *„le monde contemporain”*, Paris 1997. W cytowanym opracowaniu poświęconym historii Polski w XX wieku, znajdziemy mapę Polski z odwołaniami do granic historycznych naszego kraju. Podobnych przykładów jest więcej.

Do znanych i cenionych autorów podręczników w Europie zaliczymy austriackiego historyka Micheala Lembergera. W swoich opracowaniach poświęconych zmianom terytorialnym w Europie w czasie II wojny światowej prezentuje także obszary tych państw w okresie wcześniejszym. Dotyczy to zarówno Polski jak również Litwy. (Por. M. Lemberger: *„Durch die Vergangenheit zur Gegenwart”*, Wien 1996, s.48-49.)

Z bardzo przemyślanym rozwiązaniem spotkaliśmy się w jednym z podręczników włoskich. Autorzy na dużej mapie naszego kontynentu, zaznaczyli nie tylko zmiany terytorialne po obu wojnach światowych, ale zakreślili również obszar zajmowany przez NATO i Unię Europejską z dokładnym podkreśleniem, kiedy poszczególne kraje związały się z tymi sojuszami. Pomimo tak wielu informacji mapa jest czytelna i powiązana z ciekawym materiałem tekstowym oraz obrazowym. Do tych ostatnich zaliczymy zamieszczenie na sąsiedniej stronie flag tych państw oraz krótkich informacji na temat obszaru i liczby ludności. (Por. A. Camera, R. Fabietti, *„Storia 3 B*. Bologna 2012, s. 1986-1987).

Z satysfakcją obserwujemy postępujący proces doskonalenia obudowy dydaktycznej podręczników historii u naszych południowych sąsiadów. Dostrzegamy to również w odniesieniu do analizowanej problematyki. Autorzy między innymi ukazują, zmiany granic w XX wieku oraz czas przystąpienia naszych krajów do NATO oraz Unii Europejskiej. Por. J. Rychlik (i inni), *„Dějepis 9”*, Praha 2002, s.57, 58, 132, 133.

Wypada tylko żałować, że opisując proces prowadzący do integracji europejskiej autorzy (nie tylko tego podręcznika) wymieniają polityków z krajów Europy Zachodniej. Zabrakło miejsca dla Stefana Buszczyńskiego, który po upadku Powstania Styczniowego wyjechał do Francji i tam w roku 1867 opublikował książkę zatytułowaną: „Upadek Europy”. Jest to prorocza wizja kolejnych procesów integracyjnych jakie miały miejsce na naszym kontynencie z utworzeniem Unii Europejskiej włącznie. (Por. A. Borzym, J. Sadowski: Polscy Ojcowie Europy, Warszawa 2017).

Na zakończenie odwołajmy się do podręcznika historii przygotowanego dla mniejszości serbskiej w Niemczech. Jest to opracowanie z udziałem 19 autorów niemieckich. Dlatego rozwiązania dydaktyczne są podobne jak w charakteryzowanych wcześniej książkach szkolnych z Niemiec. Istotna i ważna dla nas różnica, to zwrócenie uwagi na dokonujący się proces zmian granic zarówno Polski jak również Litwy w XX wieku. Por. K. Bergmann (i inni). „Stawizny a podawki D5”. Budyšin 1997, s. 132.

Sumując można stwierdzić, że w zagranicznych podręcznikach do nauczania historii tylko sporadycznie spotykamy przykłady odwołujące się do granic historycznych Polski i Litwy. Autorzy najczęściej koncentrują swoją uwagę na zachodnich obszarach naszego kontynentu. Zakładamy, że przyczyną tego stanu rzeczy może być między innymi zbyt mała nasza aktywność w gremiach, które przygotowują koncepcje podręczników na miarę naszych czasów i potrzeb. Na przykład Departament Edukacji Rady Europy.

Bibliografia

- K. Bergmann (i inni). „Stawizny a podawki D5”. Budyšin 1997.
- A. Borzym, J. Sadowski: Polscy Ojcowie Europy, Warszawa 2017.
- A. Camera, R. Fabietti, „Storia 3 B. Bologna 2012.
- Europäisches Geschichtsbuch, red. E. Delouche, Stuttgart 1996.
- Europa. Nasza historia 1, red. J. Peters (i inni), Warszawa 2016.
- R. Frank (i inni): „le monde contemporain”, Paris 1997.
- E. Hinrichs (i inni): Wir machen Geschichte 10. Frankfurt am Main 1997.
- J. L. Kieffer, (i inni): „de 1914 à nos jours. Paris, 2002.
- M. Lemberger: „Durch die Vergangenheit zur Gegenwart”, Wien 1996.
- J. Rychlik (i inni): Dějepis 9, Praha 2002.

- A. Suchoński: Problemy modernizacji podręczników szkolnych, w: Podręcznik historii- perspektywy modernizacji, red. M. Kujawska, Poznań 1994.
- A. Suchoński: Nowe wątki tematyczne w podręcznikach historii wybranych europejskich, w:Przeszłość w szkole przyszłości, red. J. Walczak i inni. Częstochowa 1997.
- A. Suchoński (i inni): Polski rok 1918 w podręcznikach do nauczania historii i literaturze dokumentu osobistego. Opole 2018.
- J. Maternicki, Cz. Majorek, A. Suchoński: Dydaktyka historii, Warszawa 1994.
- H. Winter (i inni): Geschichte 4Gr, München 2007.